

УДК 371.3:811.161.2:373.3

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ СТВОРЮВАТИ ТЕКСТИ РІЗНИХ ЖАНРІВ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ МОВНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ З ПОЗИЦІЇ НАСТУПНОСТІ

Компаній О.В., к. пед. н.,
науковий кореспондент кафедри педагогіки,
менеджменту освіти й інноваційної діяльності

КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської ради

У статті порушено проблему текстотворення молодших школярів на завершальному етапі мовної освіти. Зроблено спробу продемонструвати організацію навчання створювати тексти різних жанрів розповідного характеру з урахуванням принципу наступності, тобто в певній послідовності: від формування вміння розкривати тему, головну думку висловлювання, усвідомлювати їх межі на основі компонентів тексту, ланцюгового зв'язку, єдиної часової форми, структури тощо до формування вміння створювати тексти окремих жанрів, що співвідносяться з віком учнів початкових класів. Серед жанрів автор виокремлює замітку, інструкцію, лист, кулінарний рецепт та автобіографію без називання поняття.

Ключові слова: *текстотворення, жанр, замітка, інструкція, лист, кулінарний рецепт, автобіографія, молодші школярі.*

В статье затрагивается проблема текстообразования младших школьников на завершающем этапе языкового образования. Сделана попытка продемонстрировать организацию обучения создавать тексты разных жанров повествовательного характера с учетом принципа преемственности, то есть в определенной последовательности: от развития умений раскрывать тему, главную мысль, осознавать их границы на основе работы с компонентами текста, цепной связи, единственной временной формы, структуры до формирования умений создавать тексты определенных жанров, которые соотносятся с возрастом учащихся начальных классов. Среди жанров автор выделяет записку, инструкцию, письмо, кулинарный рецепт и автобиографию без называния понятия.

Ключевые слова: *текстообразование, жанр, записка, инструкция, письмо, кулинарный рецепт, автобиография, младшие школьники.*

Kompaniy O.V. ORGANIZATION TRAINING CREATE TEXTS OF DIFFERENT GENRES OF NARRATIVE CHARACTER ON THE FINAL STAGE OF PRIMARY EDUCATION LANGUAGE POSITION SINCE CONTINUITY

The article addresses the issue of text creation younger students in the final stages of language education. An attempt was made to demonstrate the organization of training to create texts of different genres of narrative character, taking into account the principle of continuity, that is, in a certain sequence: from the development of skills to reveal the topic, main idea, to realize their boundaries on the basis of robots with components of text, chain connection, only a temporary form, structure to formation of skills to create texts of certain genres that are related to the age of primary school students. Among genres, the author singles out the note at the instructions in the letter, recipe and autobiography without naming concept.

Key words: *text creation, genre, article, manual, letter, recipe, autobiography, junior high school students.*

Постановка проблеми. Під впливом змін в економічній, соціокультурній і науковій сферах, зумовлених інтенсивним розвитком суспільства, виникають нові вимоги до системи освіти, які потребують перегляду не тільки цілей, але й способів організації освітнього процесу, зокрема текстотворчої підготовки молодших школярів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема текстотворення була предметом дослідження Н. Болотнової, Н. Валгіної, М. Вашуленка, І. Гальперіна, О. Горошкіної, Т. Донченко, М. Жинкіна, І. Зимньої, Т. Ладиженської, О. Леонтьєва, М. Мещерякова, М. Пентилюк, М. Соловейчик, О. Хоршковської та ін. Вченими

розкриваються питання породження і розуміння тексту, окреслюються основні методичні прийоми роботи з ним тощо. Але, як показує практичний досвід, вчителі освічені у роботі створення текстів різних типів за допоміжним дидактичним матеріалом (малюнком, планом, ключовими словами), та не достатньо володіють інформацією про складання різних жанрів розповідного характеру.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в представленні організації навчання молодших школярів створювати тексти-жанри типу розповіді на завершальному етапі мовної початкової освіти з позиції наступності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оволодіння кожним жанром диктує ряд завдань, що необхідно вирішити під час навчання їх створення, зокрема дотримання принципу наступності, котрий забезпечує певний порядок розвитку вмінь, коли кожне наступне вміння пов'язується з попереднім, спирається на нього і готує до засвоєння нового, а також дотримання вимог тих типів і стилів, на основі яких вони будуються [1; 2]. Тому доцільно на першому пропедевтичному етапі опрацювати основні елементи типів мовлення, на другому початковому етапі ознайомитися з їх особливостями та стилями, на третьому основному – сформулювати вміння створювати тексти певних жанрів.

Формуючи вміння складати жанри розповідного характеру, на першому етапі навчання доцільно звернути увагу на формування вміння розкривати тему, головну думку висловлювання, усвідомлювати їх межі. Означене передбачає роботу з темою, основною думкою, заголовком, ключовими словами тощо. Як правило, цьому сприяють завдання на:

– добір заголовків: а) Придумайте назву малюнку. Якщо ми назвемо «Узимку», про що тоді слід розповісти? (про природу, зустріч зими птахами, звірями, розваги). А якщо доберемо «Зимові розваги», про що будемо розповідати (про катання на санках, лижах, снігову бабу). Які ж зимові розваги дітей змальовано на картині? (катання на санках); б) Доберіть заголовок до тексту. Чому дібрали таку назву?;

– визначення теми й головної думки тексту: а) Які слова і речення переконують нас у тому, що хлопчику дуже радісно майструвати вулик? У якому з речень названа тема розповіді, а в якому – мета?; б) Якою темою пов'язані речення в тексті? Придумайте заголовок; в) Про що говориться у виділеному реченні: про тему чи основну думку; г) Підберіть такий заголовок, щоб у ньому відображалася головна думка;

– усунення логічних пропусків, зайвого, тобто того, що не відповідає темі: а) Прочитайте. Чи відповідає його зміст заголовку. Якими реченнями слід доповнити текст, щоб зміст відповідав заголовку?; б) Знайдіть в тексті речення, яке не допомагає розкрити головну думку, а лише відволікає. Візьміть його в дужки;

– складання плану;

– знаходження ключових слів, котрі є каркасом тексту, бо саме за їхньою допомогою передається нове про предмет висловлювання (сукупність його ознак) та комунікативна установка автора; а) Виділіть голосом слова, найважливіші для висловлювання;

б) За опорними словами сформулюйте тему тексту тощо.

Другий етап навчання створювати жанри розповідного характеру орієнтований на поглиблене опрацювання тексту-розповіді, оскільки основні особливості цього типу мовлення є стержнем цих жанрах, та на перше знайомство зі стилями.

Пристаючи до роботи з розповіддю, слід згадати про важливу особливість цього типу мовлення – в оповіданні говориться про події, епізоди, що послідовно змінюють один одного. Згадайте, який тип тексту відноситься до розповіді. На яке питання він відповідає? (що відбувається спочатку, потім, в кінці). Чи досить буде одного фотознімку, щоб сфотографувати події, про які говориться в розповіді? (ні, тому що дії змінюють одна одну і їх не можна побачити одночасно).

Якість текстів різних жанрів розповідного характеру залежить від зв'язків речень і засобів, тому доцільно з молодшими школярами опрацювати, другу особливість цих текстів – ланцюговий зв'язок. Це можна зробити за допомогою таких завдань: а) Згадайте, що називають текстом (текст – це два або декілька речень, пов'язаних між собою за смыслом); б) За допомогою чого речення пов'язуються? Прочитайте текст «Лось». Зверніть увагу на те, що речення пов'язані між собою як послідовно, так і ланцюгово. Друге речення з першим за допомогою слів «лісовий житель» і «лося», третє з другим – «він» і «лісовий житель», четверте з третім – «могутній велетень» і «він». Отже, речення можуть зчіплюватися за допомогою близьких за значенням слів (синонімів) (лось – лісовий житель) та слів-помічників (він, вона, вони, йому та ін.); в) Навіщо в тексті необхідно замінювати слова? (щоб не було повторів).

Після усвідомлення цієї інформації школярам були запропоновані завдання: 1) Спробуйте зібрати текст. Для цього «чіпляйте» одне речення за інше; 2) Підкресліть в кожному реченні слово, за допомогою якого одне речення «зчіпляється» з іншим; 3) Замініть, де знадобиться, невірні правдані повтори.

Речення у тексті пов'язуються також єдиною часовою формою. Завдяки роботі над двома текстами і бесіди учні засвоїли, що послідовність подій передають дієслова, котрі стоять в одному часі, зокрема в минулому. Однак допускається поєднання дієслів у різному часі для вираження напружених, гострих дій.

Підготовчим моментом у написанні текстів різних жанрів розповідного характеру є усвідомлення структури. Як правило, шко-

лярі знайомляться з нею в третьому класі, тому в 4 класі знання закріплювалися завданнями: а) З яких частин складається текст? Придумайте до них заголовки; б) Прочитайте текст. Розташуйте частини по порядку тощо.

Крім розповідного типу мовлення, четверо-класники ознайомилися з першими елементами стилістики. На основі порівняння текстів розмежовувалися стилі на художній, науковий, діловий та розмовний, усвідомлювалося, що таке ділення залежить від завдання, яке ставить автор.

Початкова школа закладає базу наукового і ділового письма, тому метою *третього етапу навчання* є створення текстів різних жанрів. У початковій школі, як правило, учні навчаються у формі розповіді писати інструкцію, лист, замітку, оповідання, казку відповідно до вимог художнього і ділового стилю [3; 4]. Цей список змінимо, оскільки з останніми двома учні працюють з першого класу, тому вважаємо більше уваги приділити замітці, інструкції, листу, а також кулінарному рецепту та автобіографії без називання поняття.

Обмовимося, що навчання створення цих жанрів не вимагає багато часу, тому урок розподілили на етапи роботи (підготовчий, початковий, основний) з позиції принципу наступності.

Замітка. Обов'язковими умовами у ході навчання написання замітки є повідомлення теми або самостійний її вибір, аналіз тексту, порівняння двох висловлювань (замітки – хронічки, замітки – письма), колективне, самостійне складення плану.

Виходячи з цих умов та зв'язків наступності, на підготовчому етапі проводиться спостереження, аналіз зразка, пояснення значення цього виду жанру. Початковий етап передбачав виконання вправ на точне відтворення готового тексту. Основний етап характеризувався підбором та розумінням матеріалу, складанням плану та написання замітки.

Пропедевтичний етап. У холі нашої школи я прочитала оголошення: «У цьому році наша школа продовжує випускати газету «Перерва». Кожен з вас може взяти участь у випуску чергового номера. Напишіть для рубрики «Новини з класу» дещо про ваш клас. Надсилайте свої замітки у шкільну газету».

Як ви гадаєте, що таке замітка? (це коротке повідомлення про якийсь факт чи подію, в якому автор висловлює своє ставлення до цієї події);

Прочитайте текст. Кому, на вашу думку, він адресований? Для кого його створював автор?

У грудні в нашому 5 «а» класі пройшов конкурс «Знавці історії». Було сформовано 4 команди по 4 людини: «Троя», «Фараони», «Еллада» і «Історики».

В результаті наполегливої інтелектуальної боротьби виділилися сім знавців історії, які були найактивнішими у всіх турах цієї непростой гри. На загальну думку всіх граючих і вчителів історії, кращим гравцем став Трутль Іван, який приніс своїй команді максимальну кількість балів завдяки блискучим відповідям.

Конкурс був захоплюючим і корисним.

З яких частин складається цей текст? (вступ, основна частина, закінчення);

Які питання можна поставити до вступу, основної частини? (що? де? коли? як?);

Що виражається в останній частині? (ставлення автора);

Які речення застосовуються в тексті? (розповідні).

Початковий етап:

А тепер перевіримо, як ви усвідомили теоретичну частину уроку. Прочитайте текст. Про які факти в ньому розповідаються? Знайдіть речення, в котрих вказується: що, де, коли сталося? Підкресліть слова і словосполучення, що виражають авторське ставлення до повідомлення;

Порівняйте вже відому вам замітку з наведеним нижче текстом. Що між ними загального? Чим відрізняються? (здійснювалося порівняння тексту хроніки і замітки).

Основний етап. Сьогодні у газету «Перерва» ми напишемо замітку про те, як ви прибирали клас, тобто як пройшла робота.

Чому хочеться розповісти про цю роботу? (Весело працювати усім разом. Приємно зробити своїми руками.) Це буде основна думка вашого твору;

Як можна озаглавити замітку? (Добре попрацювали! Дружна робота. Як ми прибирали клас) Які з цих заголовків підказують основну думку?

Що важливо виразити при написанні вашої роботи? (Своє ставлення);

Поставте питання, на які потрібно буде відповідати, щоб вийшла розповідь про прибирання класу. (Яке завдання отримали? Що принесли з собою? З яким настроєм працювали? Як змінився клас?);

Які моменти запам'яталися? (Відбирається те, що відповідає основній думці);

Про що треба розповісти детально? Складіть план своєї розповіді (учні зачитують свої плани).

Зразковий план

Підготовка до роботи.

Добре попрацювали!

Як чисто стало в класі!

Чи зрозуміла основна думка твору з плану? Ви вже знаєте, що замітка складається з трьох частин: початок, основна частина і кінцівка. Про що можна сказати на початку твору? Про що ви писатимете в основній частині? Як закінчити твір? (Виразити своє ставлення).

Написання замітки.

Інструкція. Опрацювання інструкції вимагає знайомства з поняттям, структурою, усвідомлення ролі дієслів, їх місця в реченні, форми (час, число, особа), встановлення допоміжних частин мови, порядку розташування дій та цілеспрямованого формування вмінь створювати цей текст. Тому роботу за етапами ми розподілили таким чином.

На першому етапі на основі запропонованого практичного завдання (за дієсловами відновити та визначити, що це за текст) і обговорення того факту, де зустрічалися з цим висловлюванням, діти доходили до висновку, що це інструкція, в якій розповідається про порядок виконання якихось дій.

Другий етап передбачав роботу зі структурою, ключовими словами цього тексту, усвідомленням порядку дій:

Послухайте два варіанти інструкції. Чи помітили ви щось спільне? (однакова структура). Що повідомляється в перших частинах, у других? (1. Приготування необхідних матеріалів для роботи; 2. Порядок дій).

Спираючись на малюнок, розкажіть, як приготувати бутерброд. При цьому слідкуйте, які частини мови є головними? Яке місце вони займають? (дієслова, які стоять на початку речення). Зверніть увагу на форму дієслів. Визначте, в якому часі, числі, особі, стоять ці частини мови (дієслова вживаються в одній формі). Який швидкий спосіб перевірки форми дієслова можна використати? (підставити займенник);

Зробіть висновок. Що потрібно врахувати при написанні інструкції? (важливу роль грають дієслова, що стоять на початку речення (1, 2 місце), вживаються в одній формі);

Розгляньте знайомі вам інструкції. Які ще самостійні частини мови допомагають скласти інструкцію? (іменники, прислівник (спершу, спочатку, потім, треба, необхідно));

Перед вами картинна інструкція, проаналізуйте її. (учні виявляють помилки: наприклад, порушений порядок дій);

Так, що ж ще слід знати й уміти? (чітко знати і виконувати порядок дій).

Формування вмінь створювати інструкцію здійснювалося на останньому етапі. Цікавим на ньому було завдання за короткометражним фільмом «Вареники, варени-

ки!» (тривалість: 3 хв.) написати інструкцію, не забувши назвати необхідні компоненти і обов'язкові дії.

Цікавою є робота з дітьми зі складання навчальних інструкцій з виконання домашніх завдань та роботи з комп'ютером.

Кулінарний рецепт. Познайомившись з інструкцією, доречно застосувати роботу над складанням кулінарного рецепту, що дасть можливість закріпити здобуті вміння (послідовно викладати зміст) по-новому. Принцип роботи однаковий: на першому пропедевтичному етапі здійснюється знайомство з цим жанром на основі порівняння двох висловлювань, усвідомлення того, що рецепт представляє собою інструкцію, де його можна знайти (в друкованій або електронній кулінарній книзі); на другому початковому етапі відбувається спостереження за структурою, дієсловами (підбір дієслів, що вказують на дію, визначення форми (1 ос., мн., майб. ч.; наказ. сп.)), послідовністю дій, складання плану, а також виконуються вправи на редагування речень з повторами (треба взяти, треба покласти, треба, треба...), що навчають добирати слова із значенням послідовності дій (спочатку, потім, після цього, в кінці); останній основний етап передбачає створення рецепту на задану тему (наприклад, «Яєчня», «Пюре з картоплі», «Бутерброд»). Урок проходив з використанням інтерактивної дошки, на основі якої діти навчалися працювати з дієсловами, планом, редагувати текст тощо.

Лист. Відповідно до чинної програми школярі продовжують працювати над листом на завершальному етапі мовної освіти. Формуються вміння написання листа, адресованого близькій людині, ровеснику. За нашою методикою у четвертому класі учні знайомляться з видами листів, усвідомлюють їх значення, навчаються розпізнавати, будувати відповідно до структури тексту-розповіді та відсилати за поштовою і електронною адресою.

Пропедевтичний етап передбачав повторення пройденого про значення листа, його структуру. Зацікавленість темою уроку забезпечувалася дидактичною грою «Асоціативний куц», мета якої полягала у тому, щоб розповісти про асоціації при слові «лист», повідомленням соціологічного опитування, проведеного за день до заняття. Діти відповідали на запитання: Чи потрібно писати листи?

На другому початковому етапі в ході колективного аналізу визначався вид листа (З якою метою він написаний? Як би ви його назвали? (лист вітання, інформації, прохання, запрошення), З якого приводу

надсилається такий лист? Кому відправляємо? Як звертаються до тих, кому пишуть?), визначалася структура, що оформлювалася у вигляді таблиці (Що міститься на початку листа? Яка фраза говорить про стан переписки? Що повідомляється в основній частині? Чим закінчується лист?), а також усвідомлювалася різниця між поштовою адресою і електронною адресою (їх оформлення і відправлення).

Початок листа	– звертання
2. Основна частина листа	– повідомлення (про стан переписки (для листа-інформації, прохання), новини); – причина привітання; – побажання; – прохання та ін.
3. Закінчення листа	– запитання адресату; – прохання, привіти; – прощання; – підпис; – дата.

Продуктивними на цьому етапі були завдання на визначення виду листа (Послухайте, до якого виду листів відноситься кожен з уривків?), редагування змісту на основі перегляду мультфільму (Подивіться фрагмент мультфільму «Канікули в Простоквашино». Чому батьки хлопчика так відреагували на лист? Хто помилився і чому?).

Основний етап, націлений на самостійне його створення. Клас ділився на три варіанти: перший писав лист з проханням надіслати книгу «Тварини лісу», другий – скласти письмо-інформацію про відпочинок на канікулах, третій – лист-привітання своїм близьким.

Автобіографія. Принцип наступності передбачає пропедевтику того, що буде вивчатися у старших класах (М. Львов), тому доцільно зупинитися на формуванні вміння створювати автобіографію без поняття. Для цього школярам на завершальному етапі пропонувалося розповісти за зразком і запитаннями та схемою. Продемонструємо уривок уроку.

Часто буває так, що вас просять розповісти про себе, а ви не знаєте з чого почати, що сказати. Сьогодні ми навчимося це робити;

Прочитайте текст. Які питання можна поставити до нього? Запишіть їх у вигляді

плану. Спираючись на нього, складіть розповідь про себе.

Мене звати Юра. Рідні називає Юрасиком. Мені дев'ять років. Я вчуся в третьому класі. Люблю співати, танцювати і грати на комп'ютері. За характером веселий. У мене є рибки, яких ми зі старшим братиком кормимо по черзі. Мені подобається, коли у будинку є тваринки.

План: Як мене звати?

Скільки мені років?

Що я люблю робити?

Який я за характером?

Які тварини є у мене?

Заповніть іншу форму розповіді про себе.

Я, (П.І.Б.), народився(лась) (число, місяць, рік народження) в ____ (місті, селі). Ходив(ла) у ____ (садочок). Навчаюсь у школі № ____. Люблю (читати книжки, займатися у секції та ін.). У мене дружна родина. Моя мама, (П.І.Б.), працює _____. Батько, (П.І.Б.), працює _____. У мене є сестричка (братик) ... (якщо є). Вона (він) ходять до ... . Коли ми ввечері всі збираємося дома, то (разом; я з мамою..., а братик з татом ...) ....

Висновки з проведеного дослідження. Отже, у створенні жанрів розповідного характеру передбачалася послідовна робота, що аналізувалася опрацюванням основних компонентів тексту розповіді (тема, основна думка, заголовок, ключові слова), на основі яких формується важливе вміння розкривати тему, головну думку висловлювання та усвідомлювати їх межі у тексті; знайомством з особливостями цього типу та стилями, оскільки кожен жанр будується з урахуванням їх вимог; складанням певної групи текстів жанрової приналежності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вашуленко О. Дидактичне забезпечення ефективності наступності змісту на суміжних ступенях освіти / О. Вашуленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : sco.nbuv.gov.ua/method/18.pdf.
2. Львов М. Словарь-справочник по методике русского языка / М. Львов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://allrefs.net/c12/3mvrk>.
3. Нечаева О. Типы речи и работа над ними в школе / О. Нечаева. – Красноярск, 1989. – 162 с.
4. Рамзаева Т. Методика обучения русскому языку в начальных классах / Т. Рамзаева, М. Львов. – М. : Просвещение, 1979. – 431 с.